

* MATERIÁLY - ZPRÁVY - KRONIKA *

Epizoda z dějin slavistiky
(Čtení z ruských dějin a z ruské literatury knížete Sergeje Volkonského)

Ivo Pospíšil

V roce 1901 vydal nakladatel Jan Laichter na Královských Vinohradech knížku knížete Sergeje Michajloviče Volkonského *Čtení z ruských dějin a z ruské literatury* (brožura stála tehdy dvě rakouské koruny). Knížka vyšla jako druhý svazek projektu literárních dějin (jako první vyšla kniha slavného G. Lansonova *Dějiny novodobé literatury francouzské* v překladu O. Sýkory ve dvou dílech).¹ Svě pojednání věnoval S. Volkonskij Alexandru Nikolajeviči Pypinovi. V dedikaci uvádí (ve velmi dobrém českém překladu Ladislava Hofmana): "Ve stínu Vašich ctěných prací o dějinách ruské literatury a ruského sebepoznání prošel jsem dlouhou cestou od Sv. Vladimíra ke Gogolovi. Vaše osobní náklonnost a přátelská účast byly mně oporou v mé práci. I k tomuto vydání došlo na Vaše naléhání - dovoďte mně, abych směl první jeho stránku ozářit Vaším váženým jménem." V autorově předmluvě se pak český čtenář seznamuje s celou historií publikace. Na jaře 1895 dostal výzvu od Lowell Institute v Bostonu (šlo o nadaci, jejíž akce se odehrávaly v Massachusetts Institute of Technology), aby zde přednášel o ruských dějinách a literatuře v rozsahu osmi hodin (přednášek). V říjnu 1895 ruský ministr národní osvěty uložil autorovi s Nejvyšším svolením oficiální posláním v USA. Od 5. února do 5. května 1895 přednesl pak v Lowellově institutu v Bostonu, na Harvardově

¹ Česká kulturní veřejnost reagovala na vydání díla v řadě recenzí: Volkonskij, S.: Čtení z ruských dějin a z ruské literatury (Laichter). Příloh "Naší Doby", roč. VIII. s. 124. Česká škola (příloha Českého učitele) I, 1901/1902, s. 158. Em. Smetánka: Volkonskij, Ser.: Čtení z ruských dějin a z ruské literatury. Přel. Lad. Hofman. Listy filologické 29, 1902, s. 86-87. Volkonskij, kníže Sergej: Čtení z ruských dějin a z ruské literatury. Přel. dr. Ladislav Hofman. Národní Politika 1901, č. 220, s. 7.

univerzitě v Cambridgi, Mass., na Columbia University v New Yorku a ve Washingtonové literární společnosti ve Washingtonu, na univerzitě v Chicagu, na pozvání Twentieth Century Club v Chigacu a St. Louis, na Cornellově univerzitě a v Idahu několik přednášek s velkým veřejným ohlasem. Důsledkem jeho vystoupení bylo založení stolice slovanských jazyků a literatur na Harvardově univerzitě v Cambridgi v dubnu 1896. Jeho přednášky byly vydány anglicky pod názvem *Pictures of Russian History and Russian Literature* v roce 1898 v nakladatelství Lamson Wolfe and Co. v Bostonu.

Kniha je upraveným záznamem přednášek, které S. Volkonskij pronesl v USA. Najdeme tu poznámky, z nichž - stejně jako z povahy celého textu - je patrné, že autor byl ruský intelektuál, který sice nijak nevynikal v literární vědě, ale dokázal kompilačně spojit vzestup Ruského impéria a jeho slovesnosti. Svůj záměr, který měl nepochybně státní posvěcení, vykládá v úvodu své publikace zcela otevřeně: "Z toho, co bylo pověděno, čtenář pozná, že úloha spisovatelova nebyla v tom, aby seznámil cizozemského čtenáře s předmětem (což v osmi hodinách je nemožno), ale v tom, aby vzbudil jeho zájem. Ukázat cizincům, jak mnoho je v našich dějinách vznešeného, poučného, malebného; ukázat jim, co vyvolávají v naší duši veliká jména našich dějin a naší literatury, a co je duchovním pokrmem každého vzdělaného Rusa; vytknout v dílech našich básníků a spisovatelů nejlepší stránky ruské lidové duše; dát cizincům cítit, že země, o které většina z nich neví ničeho krom vypravování o sněhu, o vlčích a o tajné policii, obsahuje celý jim neznámý svět duševních rozkoší - to byla úloha spisovatelova. Čtenář uvidí, že tento program neučinil ho ani příliš jednostranným ani veskrze optimistickým. Zdůrazňování krásy v životě neznamená kažení skutečnosti, a buzení v cizinci lásky ke všemu ruskému je právě tak podstatno jako v každém Rusovi buzení lásky ke všemu lidskému. Karamzin řekl: Všecko národní neznamená nic před lidským. Hlavní věcí je být lidmi a ne Slovy. Co je dobré lidem, nelze být špatné pro Rusy, a co Angličané nebo Němci vykonali k dobrému a ve prospěch člověka, je i mé, neboť také já jsem člověk. Tak pravil Karamzin; ale od těch dob jsme vyrostli, a v našich dnech široké výměny mezinárodní myšlenky, kdy národní hranice, které politika tak hrozivě střeží, blednou v lidském vědomí pod všeodpouštějícím křídlem vědy, umění a náboženství, můžeme slova Karamzinova obrátit a říci cizinci: Ano, jsme lidé a ne pouze Rusové; a proto co je dobré, vznešené a krásné u nás, nemůže nebyť krásné i pro ostatní, a co Rus stvořil k blahu člověka, jest vaše, neboť i vy jste lidé." (čes. vydání s. IX).

Autor rozdělil své přednášky do osmi částí ("čtení"). V prvním podává hrubý půdorys ruských dějin a kultury, v druhém se zabývá původem Rusů a Kyjevskou Rusí. Pozoruhodné na tomto druhém čtení je to, že je tu jen málo přítomen výklad literatury: staroruskou literaturu v její rozmanité plnosti

vymodeloval ve 20. století s pomocí svých předchůdců až D. S. Lichačov. Třetí čtení analyzuje ruské dějiny a literaturu až po vládu Ivana Hrozného, čtvrté čtení obsahuje výklady o vládě Romanovců až po Nikonovy církevní reformy, páté čtení probírá ruské dějiny od Petra po Kateřinu II. Ožehavých míst v ruských dějinách je několik: jedno, tedy střet s osvícenstvím a Francouzskou revolucí řeší Volkonskij takto: "Podivný a podle mého mínění smutný obraz poskytuje společnost, která hledá pravý duchovní pokrm a vrhá se na tuto negativní filosofii z konce minulého (18. - pozn. ip) století. Přesazeny z historické půdy, která podminila jejich vznik, zbaveny praktického svazku s poměry života, tyto zvučné deklamace o bratrství, rovnosti a svobodě naplňují myslí prázdnými frázemi. Vnitřní souvislost hláсанých zásad a oněch událostí francouzských dějin, které dospěly poněkud k velké revoluci, uniká jejich pozornosti. Sama císařovna (Kateřina II. - ip) toho v první době nechápe a pokračuje ve svých filosofických hříčkách s duchovními představiteli téže doby, jejíž pouhá vzpomínka uvede ji později v hrůzu." (s. 63). Šesté čtení směřuje od Novikova k Puškinovi, sedmé od Lermontova přes Gogola k vládě Alexandra II., osmé se zabývá vrcholy ruské literatury - Lvem Tolstým a Fjodorem Dostojevským.

Při svých amerických výkladech Volkonskij před posluchači zamlčel nejen děkabristické povstání, tyranii Mikuláše II., ale také silnou linii ruské literatury, jejímž společným jmenovatelem byla revoluce. Nicméně když propagandisticky líčí zrušení nevolnictví, neváhá se odvolat na Radiščeva a na Puškina, kteří volali po tom, aby nevolnictví padlo na "carův pokyn". Boj moci a literatury zcela pomíjí, včetně trpkého osudu Radiščeva a Puškina. Literatura je ve výkladech Volkonského zrcadlením společenského a duchovního vývoje, ale také - jak je ruskou tradicí - předzvěstí nových událostí a společenského pnutí. Mohli bychom tedy přednáškový traktát knížete Sergeje Volkonského, příslušníka slavného ruského rodu, charakterizovat jako kompilační naučný spis s jasnou ideologickou tendencí zaměřený k propagaci Ruské říše a její kultury v zahraničí. Nicméně ani pak se nemůžeme ztotožnit s obsahem hesla Sergej Michajlovič Volkonskij, které najdeme ve Velké sovětské encyklopedii (Bol'shaia sovetskaja enciklopedija, t. 12, s. 738, Moskva 1928). Volkonskij je tu charakterizován jako spisovatel a divadelní pracovník, v letech 1899-1902 ředitel imperátorských divadel, který se neúspěšně pokoušel reformovat ruský balet. Jeho bádání o přednášeném slově bylo v divadelních kruzích známo pod názvem "teorie Volkonského". V roce 1897 vyšel v Sankt-Petěrburgu rusky a o rok později, jak víme, anglicky a německy jeho přednáškový kurs ruské literatury: pro ruského čtenáře prý není zajímavý (Volkonskij se na několika místech skutečně mylí, například tam, kde ukazuje na odtrženost Kyjevské Rusi od Evropy a dále, když inklinuje k slavjanofilskému výkladu dějin). Po Řijnově

revoluci byl Sergej Volkonskij divadelním pedagogem a pak emigroval. Když roku 1937 ve věku 77 let zemřel, uveřejnily Národní listy stručný nekrolog.²

Dílko Sergeje Volkonského spojuje několik zdánlivě vzdálených entit. Věnování Alexandru Nikolajeviči Pypinovi (1833-1904) je dedikací profesoru univerzity v Sankt-Petěrburgu, autorovi Dějin slovanských literatur (Istorija slavjanskich literatur, 1879) a do češtiny přeloženého raného pojednání Listy o ruské literatuře (1858), v němž informoval naše čtenáře o vývoji ruské literatury. A. Pypin tedy zjevně plnil ve slovanských zemích stejnou nebo podobnou úlohu, jakou se snažil plnit Volkonskij v USA v době, kdy se Rusko definitivně stalo jednou z rozhodujících světových velmocí. Imperiální ráz přednášek Volkonského je zdůrazněn spojitostí územní, ekonomické a politické expanze a velikosti ruské kultury v situaci, kdy byl ruský román zprostředkovaný Melchiorem de Vogué již takřka světovým jevem. Triangl České země - Rusko - Amerika se však posléze znovu vrací na scénu. Nejprve v poznámce českého překladatele, který srovnává přehled Volkonského s kompilativní *Historií literatury ruské XIX. století* A. G. Stína (Alois Augustin Vrzal, 1864-1930; kniha vyšla jako celek u Šaška a Frgala ve Velkém Meziříčí roku 1897 a českému studentstvu ji doporučoval T. G. Masaryk; šlo o kompilaci především z narodnického kritika A. M. Skabičevského; viz naši brožuru *Srdce literatury: A. A. Vrzal, Brno 1993*). Překladatel Ladislav Hofman dává Volkonskému přednost před Stínem. Nutno dodat, že nikoli zcela právem: tematické rozpětí obou příruček je zcela jiné: Volkonskij například vůbec nepostihl literární evoluci, jeho přednášky jsou opravdu jen přehledem jmen a děl, nikoli hledáním vývojových zákonitostí a souvislostí. Existence slavistiky, jejíž vznik na Harvardově univerzitě podnítily přednášky knížete Sergeje Volkonského, byla načas přerušena.

O řadu desetiletí později o tom říká René Wellek (1903-1995), Vídeňan a Pražan, člen Pražského lingvistického kroužku, český lektor na londýnské

² Nekrolog má název *Zemřel kníže Sergej M. Volkonskij* a vyšel v Národních listech 77(1937), č. 302, 4. 11. Autor se podepsal jako V. S. (snad Vladimír Sís). Uveřejňujeme jej v úplnosti: *V těchto dnech zemřel v New Yorku ve věku 77 let bývalý ředitel carských divadel v Petrohradě a Moskvě kníže Sergej Michajlovič Volkonskij. Zasloužil se hlavně o rozkvět baletu v divadle petrohradském. Pro konflikt se známou tanečnicí Ksešinskou odstoupil a odešel r. 1902 do pense. Byl pilným spisovatelem a znamenitým esthetem v oboru divadelnictví. Svě odborné studie ukládal do časopisů "Mir iskusstva", "Věstník Evropy" a j. Samostatně vydal knihy "Čelovek na sceně", "Iskusstvo i žest" "Razgovory", "Vyrazitelnyj čelovek". Jeho životním a přímo klasickým dílem jsou "Zakony živoj reči i pravilnoje čtenije". Je to příručka, bez níž se neobejde žádně ruské divadlo. Platí za dokonalého znalce ruského jazyka a se svým dosud žijícím bratrem Alexandrem uveřejnil řadu úvah "V záštitu rus. jazyka". Obíral se také dějinami ruské literatury. Žil v emigraci v Paříži, kde byl ředitelem ruské konservatoře. Nedávno byl pozván do Ameriky, aby tu přednášel o divadelnictví, ale postihla jej náhle smrt. V Paříži napsal také své vzpomínky "Lavry i skitanija".*

School of Slavonic Studies, profesor na univerzitě v Iowě a Yale, svému žáku Peteru Demetzovi (překlad ip): "Dostal jsem z Yale nabídku v dvojnásobné výši, než byl můj plat v Iowě, a ukládali mi důležitý úkol založit novou katedru srovnávací literatury a rozvinout katedru slavistiky, která před mým příchodem existovala jen v elementární podobě (jde o rok 1945 - ip). Když jsem tam přišel, zjistil jsem, že zůstanu asi deset let, aspoň do té doby, než se situace v Evropě vyjasní. Také mi poradili, abych si vyzvedl dokumenty o naturalizaci, takže jsem se do konce roku 1945 stal naturalizovaným občanem." Na otázku P. Demetze, čím vlastně byl, zda profesorem srovnávacích literatur nebo slavistiky, odpovídá: "Bylo to obojí. Byl jsem profesorem slovanských a srovnávacích literatur. Děkan de Vane byl oním člověkem, který dohodu formuloval a okamžitě mě požádal, abych zorganizoval program srovnávací literatury. V roce 1952 rektor Whitney Griswold nahlédl do mé *Teorie literatury* a rozhodl, že budu jmenován Sterlingovým profesorem (*právník John William Sterling, 1844-1918, sám absolvent Yaleovy univerzity, zanechal jí finance, které zdvojnásobily její zdroje; z nadace byly podporovány i vynikající osobnosti spjaté s Yaleovou univerzitou* - ip), což se v té době pokládalo za velkou poctu. V humanitních vědách toho v podstatě nikdo nedosáhl." O svém dalším postupu pak říká: "Hlavně jsem zahájil svůj vlastní kurs, abych mohl diskutovat o teoretických otázkách srovnávací literatury, učil jsem ještě druhý kurs o ruském románu tak, aby se probíral v evropském kontextu, takže myslím, že to bylo svým způsobem také srovnávací pojetí. Bylo to však stále na velmi malé ploše. Byla to skupinka, která s léty pomalu rostla. Nemyslím, že by to byl nějaký skvělý úspěch, ale bylo to důležité, protože současně na Harvardu profesor Harry Levine obnovil katedru srovnávací literatury, kterou zde měli na počátku dvacátého století nebo na konci devatenáctého." (cit. podle Cross Currents, A Yearbook of Central European Culture, 11, 1992). Právě zde se stýká cesta ruského knížete Sergeje Volkonského a světoběžníka, spoluautora slavné *Teorie literatury* a autora epochálních *Dějin literární vědy* v osmi dílech.